

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ФОРМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В роботі проаналізовано основні аспекти соціалізації особистості спираючись на правосвідомість як форму узгодження потреб особистості та вимог суспільства (групи), розглянуто роль внутрішнього контролю (самоконтролю) та зовнішнього (соціальний контроль) у здійсненні правопослушної поведінки індивіда, зазначено вирішальну роль нормативно-ціннісної системи особистості в процесі соціонормативної регуляції.

Ключові слова: соціалізація особистості; соціальний контроль; саморегуляція; правосвідомість; правопослушна поведінка; нормативно-ціннісна система; правова норма.

Е.В. Подчасов

ПРАВОСОЗНАНИЕ КАК ФОРМА СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В работе проанализированы основные аспекты социализации личности с учетом правосознания как формы согласования потребностей личности и требований общества (группы), рассмотрена роль внутреннего контроля (самоконтроля) и внешнего (социальный контроль) в осуществлении правопослушного поведения индивида, определена ведущая роль нормативно-ценностной системы личности в процессе соционормативной регуляции.

Ключевые слова: социализация личности; социальный контроль; саморегуляция; правосознание; правопослушное поведение; нормативно-ценностная система; правовая норма.

E.V. Pidchasov

LEGAL AWARENESS AS A FORM OF PERSONAL SOCIALIZATION

The work analyses the main aspects of personal socialization taking into consideration legal awareness as a form of coordinating personal needs and social (group) demands, studies the role of inner (self-direction) and outer control (social control) in forming personal legal obedient conduct, defines the leading role of regulatory-axiological system of a person in the process of socio-normative regulation.

Key words: personality socialization; social control; self-direction; legal awareness; legal obedient conduct; regulatory-axiological system; legal norm.

Від особистості як суспільного явища не може абстрагуватися жодна з суспільних наук. В цьому сенсі правова психологія формує свій специфічний предмет дослідження – нормативна поведінка особистості, групи і їх нормативно-ціннісні системи. Багато вчинків людини в мікросередовищі пояснюються її прагненням до самоутвердження в групі, до затвердження такої позиції, яка забезпечує їй визнання, пошану, підтримку. А група, в свою чергу, організовує внутрішньогрупові відносини, регламентує їх і для реалізації цих відносин створюються спеціальні функціональні утворення. Вона має у своєму

розпорядженні певні санкції – спеціальні заходи впливу, вони регулюють поведінку людей, забезпечують стійкість суспільного життя, спрямовують її на задоволення загальних потреб. Тобто, поведінка людей в соціальній групі регламентується системою соціальних норм і системою соціальних заходів впливу, так званим *соціальним контролем*, що забезпечує підпорядкування нормам групи [3]. Широка система заходів схвалення і примушення, аж до використання запобіжних заходів, використовується для впливу на особистість в тих її проявах, які пов'язані з інтересами соціальної спільності. Соціальний контроль заснований на зіставленні поведінки кожної людини з еталонними зразками поведінки, встановленими в даному суспільстві і на загальному визнанні певної системи соціальних цінностей [10]. Тобто, соціальні норми є найважливішим засобом соціального впливу на індивіда, вони використовуються суспільством і групами для формування необхідних типів поведінки і властивостей особистості.

Мета дослідження полягає в психологічному аналізі специфіки формуючої дії соціальних норм на вміст та структуру орієнтацій та установок особистості і поведінки людини в ситуаціях, на які їх вплив розповсюджується. Для виявлення такої дії особливе значення має аналіз специфіки презентації соціальних норм у свідомості особистості, їх вплив на чинники внутрішнього світу особистості, перебудову мотиваційно-спонукальної системи людини.

Актуальність піднятого питання полягає в тому, що реалізація правових норм в реальній поведінці людини це складний соціально і індивідуально-психологічний процес. Поведінку людини регулює її свідомість, дієвий характер якої витікає і з принципу єдності свідомості і діяльності: діяльність людини обумовлює формування її свідомості, психічних процесів і властивостей, які, у свою чергу, регулюють цю діяльність і є умовою її адекватного виконання. Свідомість, у свою чергу, покращує пристосованість людини до зовнішнього світу. Вона формує внутрішній план діяльності людини, саме в свідомості синтезуються динамічні моделі дійсності, за допомогою яких людина

орієнтується в навколишньому середовищі. Свідомість визначає попередню уявну модель дій, передбачаючи їх наслідки, здійснює управління поведінкою людини.

Отже, усвідомлена, доцільна і довільна регуляція поведінки людини можлива завдяки тому, що у неї формується внутрішня модель зовнішнього світу. В рамках цієї моделі здійснюється уявне маніпулювання, вона дозволяє зіставляти поточний стан з минулим і не тільки намічати цілі майбутньої поведінки, але і виразно їх представляти. Так реалізується передбачливість – прогнозування наслідків вчинків до їх здійснення – і здійснюється поетапний контроль за наближенням до мети, шляхом мінімізації відмінності між реальним і бажаним станом речей. Вона є своєрідним фільтром, що включається при істотному розузгодженні між власною системою цінностей і оцінкою вчинку, який відділяє бажані дії від небажаних, відповідно переконанням, потребам і цінностям особистості, невідповідних засвоєних людиною від необхідних соціальних норм, задля включення їх в систему внутрішніх регуляторів особистості [4]. В цих випадках норми безпосередньо інтегровані з умовами діяльності і успішним досягненням групових і суспільних цілей. Крім того, вони підкріплюються дієвими колективними санкціями. Результатом успішного засвоєння норм поведінки є *внутрішній контроль*, коли людина настільки глибоко засвоїла існуючі норми моралі, поведінки, що, не замислюючись, поступає так, як цього вимагає суспільство. Нормально соціалізована людина при здійсненні нею вчинку, який не відповідає її внутрішнім критеріям, відчуває незадоволеність собою [12].

Схильність особистості дотримуватися в своїй поведінці прийнятих в суспільстві соціальних норм, виконувати рольові обов'язки і готовність свідомо прийняти відповідальність за свої дії відображає так звану соціальну відповідальність (правосвідомість). Це підкреслює в своїх роботах В.О. Сухомлинський, наголошуючи на здатності особистості самостійно формулювати етичні обов'язки і здійснювати самоконтроль, а також здійснювати втручання в навколишній світ.

Аналогічні етапи можна виявити і у формуванні правосвідомості, в якій з'являються і узагальнюються її компоненти:

- матеріальний світ набуває якості приналежності (особистої і державної);
- інші люди усвідомлюються і охороняються в своїй фізичній цілісності і етичній гідності нормами закону;
- особа об'єктивує і усвідомлює свої дії і етичні якості в світлі правових норм суспільства і його законів.

Проблеми формування і розвитку правосвідомості особистості, цілеспрямованого управління цим процесом знаходяться в центрі уваги педагогів, філософів, соціологів, юристів і психологів. У філософії проблеми розвитку духовності, моральності і правопослушності громадян розглядалися ще в працях класиків філософії – Сократа, Платона, Аристотеля, Піфагора, Гегеля, а також в працях вітчизняних філософів В.Ф.Асмуса, А.Ф.Лосева, В.О.Соловйова і ін.. Але особливу значущість для розуміння єства, змісту і структури правосвідомості мають роботи юристів (С.С.Алексєєва, Є.А.Белканова, Н.Ш.Гранат, О.А.Лукашевої, В.С.Нерсесянца; М.Я.Соколова; І.Ф.Фарбера і ін.), істотний внесок в розробку проблем формування правової культури внесли В.І.Камінська, О.Р.Ратінов, О.П.Семітко, для визначення специфіки аналізу і оцінки різних видів правової поведінки (протиправної і правомірної) А.О.Ганєєва, Г.І.Сорокіна, О.Б.Фірстов та інші [1; 8; 9; 11].

Сучасною тенденцією в дослідженні права, є розширення “проблемного поля” дослідження, тобто розгляд не тільки соціально-юридичних, але й інформаційних, соціологічних, психологічних проблем функціонування права. Психологічна орієнтація в рамках статусу самостійного напряму в теоретико-правових дослідженнях розглядає такі психологічні аспекти правосвідомості як правомірна поведінка та правозастосувальна діяльність (А.У.Бейсенова, І.Я.Дюрягин, В.М.Кудрявцев, Н.І.Козюбра, В.В.Лазарев, О.А.Лукашева, В.В.Оксамитний, Н.Я.Соколов, Р.К.Русинов). Не менше значні за своєю суттю також праці класичних психологів Г.М.Андрєєвої, О.Г.Асмолова, Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, Д.Н.Узнадзе; та педагогів

Ю.К.Бабанського, В.В.Давидова, І.С.Кона, А.С.Макаренко і ін. Результати наукової діяльності цих дослідників представляють значний внесок у вивчення психологічної сторони правового регулювання і правосвідомості [8; 11; 12; 13].

Правосвідомість не можна розглядати як якесь відособлене психічне утворення. Вона визначається загальною ціннісною орієнтацією людини відносно суспільства, її здібністю до соціонормативної саморегуляції. Дефекти правосвідомості не стільки "правові пробіли", скільки негативне ставлення до права, протиставлення йому егоїстичних, самокорисливих інтересів і устремлінь індивіда і ті реальні життєві умови, які ці дефекти породжують [6]. Правосвідомість людей визначається правовими засадами суспільства, практикою правозастосування, реальними умовами життєдіяльності людей, етичним досвідом і традиціями суспільства, системою поширених оцінних ставлень до правозначимих явищ. Найстійкіші нормативно-ціннісні позиції особистості утворюють *сферу її правозначимих установок та орієнтацій* і викликають стереотипну готовність до певних дій в правозначимих ситуаціях.

На елементарному рівні індивідуальна правосвідомість виражається в узгодженні конкретної правозначимої діяльності з емпіричним уявленням про норми правомірної поведінки. Вищі рівні правосвідомості виявляються при усвідомленні складних правових ситуацій, правових інститутів, правового статусу людини в суспільстві. А найвищий рівень індивідуальної правосвідомості характеризується сукупністю поглядів на правову систему, усвідомленням соціальної значущості права, оцінкою його єства, оволодінням правовою ідеологією. Це концептуальний рівень правосвідомості.

Правосвідомість особистості в правовому суспільстві обумовлена пануючими в ньому ідеями прав особистості, розумінням сутності права, що забезпечує свободу і благополуччя людей. Тобто, *правосвідомість* це сфера свідомості, пов'язана з віддзеркаленням правозначимих явищ, сукупність поглядів і ідей, що виражають відношення людей до права і законності, їх уявлення про належний правопорядок, про правомірне і неправомірне.

Формування правових орієнтацій виступає як один з напрямів дослідження процесу правового регулювання: як людина засвоює правові норми, які механізми осмислення та їх реалізації. Окремим аспектам формування правових орієнтацій присвячені дослідження правознавців і філософів: П.П.Баранова, А.З.Жалінського, В.П.Малахова, А.О.Матюхіна, В.М.Розіна. В їх роботах розглянуті питання історичного генезису, сучасного стану і розвитку осмислення правових орієнтацій.

Аналіз наукової літератури показує, що в сучасній науці виділяється декілька підходів до вивчення правових орієнтацій. Так, одні учені розглядають дану категорію з позиції її структурних компонентів, визначаючи при цьому право як систему норм, що виражають державні установки (С.С.Алексєєв, Л.С.Явіч ін.), правосвідомість як сферу духовного віддзеркалення всієї правової дійсності (І.А.Ільїн, В.І.Камінська, П.І.Новгородцев, О.Р.Ратінов і ін.), моральність як внутрішній регулятор правомірної поведінки (В.С.Олейніков), інші акцентують увагу на правах людини як загальнолюдської цінності (В.А.Караковський, М.А.Лазутова, О.А.Лукашева, Г.В.Мальцев, А.Ф.Никітін, З.К.Шнекедорф і ін.), на моральних і етичних цінностях (О.М.Гусєв, Ю.М.Смоленцев, А.М.Тітаренко і ін.) тощо [1; 8; 9].

Тобто, у широкому значенні слова, під правосвідомістю розуміється весь *правовий досвід* поведінки особистості, групи, суспільства. В першу чергу до нього відноситься психологічний механізм правопослушної поведінки і залежність між різними дефектами індивідуальної правосвідомості і протиправною поведінкою. Це одна з форм суспільної свідомості, його зміст і розвиток детерміновані матеріальними та духовними умовами існування суспільства. Він відображає суспільні відносини, які регулюються або повинні бути врегульовані нормами права [7].

В цьому механізмі назустріч внутрішньому процесу відособлення особистості, формування її індивідуальності, самосвідомості, йде процес соціалізації. Адже, кожна людина взаємодіє з світом відповідно до свого внутрішнього самоконтролю, але достовірно інтегрованою вона стає лише тоді,

коли суспільна стимуляція трансформується в її особисту мотивацію, стає особистою необхідністю.

Людина постійно стикається з необхідністю вибору способу поведінки, і від неї завжди очікується прояв нормальних реакцій на взаємодію з середовищем. Ці вимоги, в соціальній психології названі «*соціальними очікуваннями*», вони можуть бути не до кінця сформульовані, а маються на увазі самі собою. У міру розвитку особистості змінюються і життєві умови, відбувається зміна вимог. Для переважної більшості людей нові соціальні вимоги служать стимулом для подальшого вдосконалення, досягнення рівноваги з середовищем на новому, вищому рівні [3]. Можна відзначити, що дотримання вимог соціальних ролей, відповідних, зокрема, нормам правових заборон, прямо пропорційні ступеню погодження з ними. Цей оцінний, афектний елемент соціальної ролі служить фундаментом соціально схвалюваної, правомірної поведінки. З іншого боку, ступінь психологічного відчуження індивіда від своїх ролей залежить від багатьох причин як соціального, так і психологічного характеру, і таке відчуження багато в чому визначає результат рольового конфлікту. В цьому випадку важливого психологічного значення набуває, безперечно, ступінь суперечності засвоєної рольової інформації, що пов'язана з наявністю у ряді випадків суперечностей в самому змісті соціальної ролі, її неоднозначності, коли від виконавця даної ролі потрібні такі варіанти поведінки, які логічно не у всьому сумісні (як то коли соціальна роль вимагає забезпечити виживання, добробут, за будь яку ціну, і одночасно виховати чесність, порядність, уміння пожертвувати матеріальними благами в ім'я вимог закону, совісті тощо). Але усвідомлення суперечностей може стати і стимулом до їх подолання шляхом удосконалення суспільних зв'язків і відносин, поліпшення й розвитку відповідного законодавства [4].

Поведінка кожного індивіда в умовах внутрішньорольового конфлікту залежить як від чинників об'єктивного порядку (основних характеристик, властивостей рольових вимог), так і від суб'єктивних чинників, центральним з яких є соціально обумовлене тлумачення людиною конкретного значення об'єктивних вимог. Причому, саме суб'єктивне тлумачення безпосередньо

визначає акт відповідної поведінки. Зріла особистість характеризується стійким типом нормативної поведінки і нормативно-ціннісної системи.

Соціальні за своєю генезою вимоги ролі стають структурним елементом людської особистості в ході соціалізації індивідів і в результаті інтерналізації (внутрішнього засвоєння) норм, що характеризують соціальну роль. Носієм соціальних цінностей, як зазначалось, є соціальна група, вона також служить джерелом примушуючого впливу, направлено на забезпечення відповідності поведінки членів групи вказаним нормам.

Правосвідомість членів суспільства визначається їх правовою культурою, знанням їх прав і обов'язків, правовою обізнаністю. Традиційно ж, правові орієнтації розглядаються поряд з відхиленнями від нормативної поведінки. Одвічне прагнення людини до суб'єктивно-позитивного особистісного смислоутворення породило особливі психологічні механізми стабілізації особистості в конфліктній ситуації шляхом знецінення порушуваних нею цінностей, захисту своєї свідомості від психотравмуючих дій, використання помилкових заміщень. Тобто, поведінка, що відхиляється (злочинна, протиправна), здійснюється на основі зняття індивідом своєї соціальної відповідальності за допомогою механізму захисту, самореабілітуючої мотивації, знецінення загальноприйнятих цінностей [5]. Але потрібно відмітити, що дія психологічного захисту може сприяти і збереженню певного внутрішнього комфорту людини, навіть при порушенні нею соціальних норм і заборон, оскільки, знижуючи дієвість соціального контролю, цей захист створює ґрунт для самовиправдання.

В той же час, людина на відміну від тварин не приречена на які-небудь непорушні схеми поведінки, вона поліфункціональна. Поведінка людини детермінується її потребово-орієнтовною сферою, системою прийнятих нею цінностей, ступенем залучення до загальнолюдської культури. Її поведінка спонукається не однозначними інстинктивними потягами, а мірою безпосередньої соціалізованості. І найбільш небезпечні для зриву соціально-позитивної

самореалізації особистості є її "випадіння" з системи соціальних зв'язків та ослаблення механізмів соціального самоконтролю.

Отже, поведінка, що відхиляється (правопорушна), не буває прямим наслідком тільки чинників, що впливають безпосередньо. В поведінці людини система зовнішніх обставин переломлюється через систему сформованих у неї внутрішніх умов [2]. До них відносяться: система ціннісних орієнтацій, особливості цілепокладання і ціледосягнення, узагальнені способи поведінки, психодинамічні особливості саморегуляції. Люди залежать від соціальних умов не пасивно. Соціальні чинники впливають на поведінку людей опосередковуючись через багато внутрішньоособистісних явищ. Соціальні дії по-різному "лягають" на індивідуальну природну основу (і це іноді створює ілюзію "злочинної природи") [6].

Таким чином, з саморегуляцією пов'язані соціально адаптована або дезадаптована поведінка. Процес саморегуляції здійснюється в єдності змістовно-сміслових значень, енергетичних і нейродинамічних процесів. І тут можливі як варіації норми, так і різні аномалії саморегуляції, психічні відхилення, прикордонні стани. При цьому інтелект людини в основному зберігається, але виявляються порушеними окремі механізми регуляції [12]. І чим менш соціалізована особистість (що, як правило, і служить характерною особливістю), тим більше можливість автономізації біологічних чинників, чим більш обмежений психічний розвиток людини, тим більшу роль в її поведінці виконують ієрархічно нижчі рівні мотивації, які за певних умов життєдіяльності індивіда можуть виступати як умова злочинної поведінки.

Але не варто і знижувати ролі несприятливих соціальних чинників. Їх тривала дія може бути основною причиною викривленого розвитку особистості, її спотвореного психічного формування. Це так звані непатологічні психічні аномалії – легкі форми психопатій, знижена самооцінка, акцентуація характеру – вони деформують внутрішньоособові структури, мотиваційно-ціннісну ієрархизованість особистості, породжують компенсаторні тенденції, деякі з яких набувають антисоціальної спрямованості. До психічних аномалій, як впливає,

можна віднести і у край низький рівень свідомості індивіда, його категоріально-ціннісну обмеженість. Це пов'язано з певним ступенем звуження свідомості, підвищенням ролі в регуляції підсвідомих і несвідомих механізмів. Цим і визначається провокаційний характер психічних аномалій [2].

Психічно аномальні реакції часто пов'язані з хворобливим переживанням невдач, крахом особистісних претензій [2]. Психічна дезорганізація в особистісно важких ситуаціях веде до загального емоційного захоплення або блокування всієї свідомої діяльності індивіда – звуженню свідомості. Ці стани супроводжуються розладом логічного мислення, підвищенням навіюваності і самовнавіюваності, нав'язливими станами, конфліктною взаємодією тощо.

Але, особливості поведінки психічно аномальних осіб можуть маскуватися такими нормальними сторонами їх психіки, як професійні знання і уміння, відносно розвиненими навичками спілкування, здібністю до встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Психічні зриви у цих осіб відбуваються вибірково – тільки в тих випадках, які торкаються найслабкіших сторін їх нервової і психічної організації. Спонукальною силою аномальних дій, в цих випадках, можуть бути не усвідомлені мотиви, а малоусвідомлене прагнення до особистісної самоактуалізації, нетерпимість до протидії, тенденція до гіпертрофованого самоствердження. Також може спостерігатися конфліктність поведінки, яка має не тільки міжособистісний, але і внутрішньоособистісний характер, що проявляється в непослідовності дій, нерішучості, нестійкості, ригідності (негнучкості), упертості. Особи з психічними аномаліями схильні у разі виникнення інциденту (суперечностей в інтересах) до посилення конфлікту, посилення початкової проблемної ситуації, агресивних дій тощо (С.О. Белічева, О.С. Белкін, П.Г. Бельський, І.С. Кон, Д.І. Фельдштейн) [2].

Отже, поведінка людини обумовлена реальними умовами її життєдіяльності, але ці умови по-різному переломлюються в психіці індивіда, лягають на різну "індивідуальну матрицю". Аномалії детерміновані несприятливою дією середовища на "несприятливі" психічні особливості індивіда. Але навіть за наявності психічних аномалій індивід, що знаходиться в

сприятливих соціальних умовах, зовсім не обов'язково піддається криміналізації – в найважчих життєвих умовах соціалізована особистість може залишатися вірною законам людського буття.

У системі сучасних відносин соціально-психологічні, етичні аспекти набувають вирішального значення. Вже давно в світі розвинених країн сформувався соціально-психологічний закон: неприпустимі дії, що суперечать вимогам моральності. Психологія порядної людської поведінки і викликала до життя відповідні правові закони, а ці закони потім підпорядкували соціальним вимогам навіть для тих, хто не досяг етичної досконалості. Тобто, правопослушна поведінка є результатом соціалізації, в процесі якої відбувається засвоєння суб'єктом моральних і правових норм і заборон, соціальних стереотипів поведінки, що, безпосередньо, визначається груповою і індивідуальною правосвідомістю, відчуттям соціальної відповідальності, соціальної справедливості, правовою інтуїцією і ін.. А соціальні норми, в свою чергу, виступають основними провідниками впливу суспільних відносин на індивідів [7]. Особливості формування правосвідомості і правопослушної поведінки вивчали такі науковці як О.А.Андрєєв, О.А.Андрєєва, Р.Л.Ахмедшин, Р.С.Байніязов, Т.М.Баліна, П.П.Баранов, І.С.Бурікова, Л.В.Грінева, Т.В.Есікова, І.А.Ільїн, Е.В.Кузнєцов, М.М.Юрашевіч ін. [1; 4; 8; 9]

Включення людини в систему суспільних відносин забезпечується як за рахунок засвоєння і реалізації в її поведінці соціальних норм, що предписані їй як представнику тієї або іншої групи в структурі суспільства, так і за рахунок формування самим індивідом, що засвоює соціально-нормативний спосіб організації діяльності, власне «особистих» норм, за допомогою яких людина надає собі певну позицію, форми поведінки і відносин. В процесах діяльності, спілкування і взаємодії в суспільстві і групах у особистості виробляється *нормативно-ціннісна система* – особливе психологічне утворення – найважливіший компонент внутрішнього світу особистості, *інтеграційна система внутрішніх регуляторів поведінки людини*. Формування цієї системи –

основний напрям соціального розвитку особистості як специфічного в психологічному плані процесу становлення громадянина.

Психологія правопослушної поведінки торкається внутрішньої структури та окремих компонентів особистості і групи, які, в поєднанні з чинниками зовнішнього середовища, забезпечують різні варіанти реагування, що не виходять за рамки чинного законодавства. При формуванні особистості в нормальних умовах соціалізації, правові заборони беруться до уваги і стають звичними рамками поведінки – поступово складається соціальний стереотип поведінки. В основі цього стереотипу лежить індивідуальна правосвідомість, яка базується на суспільному – у людини формується механізм соціального саморегулювання, тобто готовність діяти в даній обстановці певним чином [3].

Разом з тим не можна забувати і про специфіку юридичних прав і обов'язків, про особливості їх дії на психологію особистості (В.І.Камінська, Ю.М.Новіков, Л.І.Петражицкий, А.Р.Рестінов, О.П.Улибіна і інші). Ця специфіка полягає в тому, що, формуючись в загальній системі соціальних зв'язків, соціальних відносин, вони офіційно закріплюються державою і забезпечуються державно-правовими методами впливу [9; 10]. Різні аспекти цього процесу представлені рядом сучасних авторів (К.С.Гаджієв, Н.П.Кочетков, М.М.Кравченко, В.Г.Смольков, Л.Г.Тітова, П.Ф.Янкевич). Права і обов'язки органічно включені в суспільні зв'язки, в різні види соціальної діяльності; вони допомагають особі усвідомлювати своє місце в загальній системі соціальних зв'язків і надавати вплив на їх подальший розвиток. Вони опосередковують і регулюють правові зв'язки, які є формою соціальних відносин, і виражають зв'язки між особистістю, суспільством, державою, людьми [8; 12].

З соціально-психологічних позицій, права і обов'язки включаються в психологію осіб, соціальних груп і класів. Переломлюючись через психологію особистості, вони опосередковують об'єктивну дійсність і індивідуальний досвід особистості, тим самим сприяючи переведенню соціального в індивідуальне. Специфіка опосередкування об'єктивної дійсності в системі прав і обов'язків полягає в тому, що воно здійснюється в результаті дії нормативних розпоряджень

і вибору особистістю *ставлення до прав і обов'язків*, реалізовуваних в практичній діяльності. Особистісне ставлення до прав і обов'язків це прояв ступеня засвоєння соціального, яке виражається в характері ухвалюваних рішень, в мотивах, способах і засобах реалізації юридичних нормативів. Переведення юридичних прав і обов'язків в особистісну сферу, їх засвоєння – одна з найважливіших форм соціалізації особистості.

Процес соціалізації особистості включає виховання активної соціальної відповідальності, розуміння необхідності дотримання соціальних норм, що, кінець кінцем, забезпечує нормативну поведінку, високий ступінь соціальної вихованості людини, попередження її антисоціальних проявів. Важливими для суспільства є і відчуття відповідальності (за доручену справу, за узяті зобов'язання, за виконувану роботу і т. д.) і пов'язане з ним відчуття контролю з боку оточуючих, і здатність людини до самоперевірки («детекція помилок»).

Суперечність між особистістю, соціальною групою і суспільством в цілому є звичайно наслідком як особливостей психологічної структури даного суб'єкта, так і своєрідності вимог, які до нього пред'являє навколишнє соціальне середовище [4]. Для ефективності правової норми необхідне дотримання наступних умов:

- особистість повинна визнавати ті соціальні цінності, які закріплює і охороняє правова норма;
- правова норма повинна розвиватися і змінюватися з урахуванням змін, що відбуваються в суспільній правосвідомості;
- норма права повинна слідувати за розвитком суспільних потреб, матеріальних і духовних інтересів суспільства.

Таким чином, життєздатність суспільної системи пов'язана з рівнем соціалізації окремих членів, що становлять суспільство, і з можливістю для них повністю реалізувати свій особистісний потенціал. Цьому сприяють моральні, етичні і правові програми, які особистість засвоює в процесі соціалізації, а також зовнішній і внутрішній контроль за їх дотриманням.

Висновки. Нормативна поведінка особистості характеризується рядом психологічних особливостей і закономірностей. Вона розгортається в соціальній проблемній ситуації, включає процеси вироблення і ухвалення нормативних рішень, складні психічні операції і дії з нормами як умовами нормативної поведінки, їй властиві складні поєднання свідомих і несвідомих компонентів і рівнів психічної діяльності.

Розвиток індивідуальної правосвідомості завжди детермінований навколишнім соціальним середовищем. На її формування впливають численні чинники як загальносоціального порядку, так і того мікросередовища, яке безпосередньо оточує дану особу. В процесі формування правосвідомості особистості ці чинники переломлюються через конкретні умови життя і психологічні особливості особистості і реалізуються в її діяльності та діях. Повнота і ступінь реалізації прав і свобод багато в чому залежать від самої особистості, від її соціальних установок, ціннісних орієнтації і інших психологічних властивостей і якостей. Зв'язок правосвідомості з етичними рисами особистості виявляється в єдності правових і моральних оцінок.

Отже, пошана до права, закону лежить в самій суті цивільного виховання, це таке ставлення до правових розпоряджень, коли людина в своїй діяльності і мотивації визнає особисту цінність закону. Правове регулювання базується на співвідношенні прав і обов'язків особистості і суспільства. Права і обов'язки виступають як форми і способи реалізації того мінімуму потреб особистості і суспільства, який забезпечує існування соціального життя. Поведінка, регульована правовими нормами є правопослушною поведінкою. Ступінь соціальної адаптації може бути різним, але чітка грань між соціально адаптованою і неадаптованою поведінкою визначається законом. І можна стверджувати, що, практично всі різновиди злочинів – прояви соціально неадаптованої поведінки. Особа може бути правопослушною, погоджувати свою поведінку з вимогами закону тільки у зв'язку з усвідомленням його необхідності, загальносоціальної цінності.

Для цього необхідні здатність адекватно відобразити дійсність, осмислено оцінити явища дійсності, свідомо регулювати свою поведінку. Ці якості формуються під впливом всіх елементів соціальної системи: економічних відносин, політичної організації суспільства, права, моралі, культури, духовного клімату, способу життя і виражають ті складні і багатоманітні суспільні зв'язки, в які включена особистість. Становлення цивільного суспільства в нашій країні вимагає глибинної теоретико-правової і психологічної перебудови особистості, що не може бути правильно вирішена без відповідних психологічних пізнань.

Список літератури

1. Андреева О.А. Право и правосознание в единстве и развитии // Философия права. – 2005. - № 3 (15). – С. 54-58.
2. Антонян Ю.М., Бородин С.В. Преступное поведение и психические аномалии. – М.: Спарк, 1998. – 216 с.
3. Васильев В.Л. Юридическая психология. – СПб.: Питер, 2002. – 656 с.
4. Водник В.Д. Конфликт норм и противоправное поведение / Конфлікти і культура: різноманіття їх проявів: Матеріали науково-практичної конференції у Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 1997. – С. 64-68.
5. Джекобаев У.С. О социально-психологических аспектах преступного поведения. (на материалах криминологического изучения хищения социалистического имущества). – Алма-Ата: Наука, 1971. – 201 с.
6. Еникеев М.И. Юридическая психология: Учебник для вузов. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 2002. – 517 с.
7. Косюта М.В. Прокуратура України: навч. посіб. – К.: Знання, 2010. – 404 с.
8. Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права: Учебник. – М.: Юристъ, 1995. – 297 с.
9. Мальцев Г.В. Понимание права. Подходы и проблемы. – М.: Прометей, 1999. – 419 с.
10. Попович Є.М. Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства України: Навчальний посібник. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2006. – 192 с.
11. Прикладная юридическая психология / Под ред. А.М. Столяренко. – М.: Юнити-Дана, 2000. – 639 с.
12. Радина Н.К. Психологические аспекты социализации личности: к вопросу о моделях классификации видов социализации // Психологическая наука и образование. – М.: Московский городской психолого-педагогический университет, 2005. – № 1. – С. 45-50.
13. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 356 с.